

'Offeren op het altaar der familiegoden'

In de discussies rond arbeidsduurverkortung die in de jaren twintig van de vorige eeuw werden gevoerd, kwam ook het probleem naar voren van het gebruik van de vrije tijd. Wat de arbeider deed zijn vrije tijd, was niet bekend. De katholieke arbeidersvoorman dr. Alphons Ariëns meende dat de arbeider door het hoge aantal werkuren zijn vrije tijd vooral doorbracht in bed en in de kroeg. Dat viel mee, bleek uit onderzoek onder arbeiders. Lector en studie waren de voornaamste vrijetijdbesteding.

In 1936 publiceerden de sociaal-geografen dr. A. Blonk en dr. J.P. Kruijt, onderzoekers van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling in samenwerking met het hoofdbestuur van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de resultaten van een enquêteonderzoek naar de vrijetijdsbesteding van arbeiders.

De enquête bestond uit een individuele vragenlijst, gecombineerd met zogeheten tijdbudgetlijsten voor gebruik gedurende veertien dagen. De vragenlijst bestond uit 50 vragen: 9 vragen over de gezinssituatie, 7 vragen over tijdbesteding (opstaan, naar-bed-gaan, duur van de werkdag, omvang van de reistijd, eventuele zondagsarbeid) en 34 vragen over vrijetijdsactiviteiten. Op het tijdbudgetformulier kon worden ingevuld met welke activiteiten men de dag had doorgebracht. Enkele belangstellenden was gevraagd zogeheten sociogrammen op te stellen, samenvattende studies van het gebruik van de vrije tijd in een bepaalde streek. Dat was het referentie-onderzoek waaraan de antwoorden van de geënquêteerden konden worden getoetst.

Niet betrouwbaar

Het onderzoek was beperkt. Na schoning van de teruggekomen formulieren bleven er 621 ingevulde vragenlijsten en 226 tijdbudgetlijsten over, onevenredig verdeeld over tien provincies. Er waren geen beantwoorde vragenlijsten binnengekomen uit

Noord-Brabant en zeer weinig uit Limburg. Veertig procent van de ingevulde formulieren was afkomstig uit Noord-Holland, waarvan bijna de helft weer uit Amsterdam. De geënquêteerden waren een politiek zeer eenzijdig samengestelde groep arbeiders, die hoofdzakelijk bestond uit sociaal-democraten en modern georganiseerden, een gering aandeel kerkelijk georiënteerde arbeiders (23 procent). De arbeiders-bestuursleden van verenigingen (44 procent van de geënquêteerden) waren sterk oververtegenwoordigd, evenals de intellectuele arbeider die arbeid combineerde met een cursus algemene ontwikkeling van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (41 procent). Het onderzoek was dus verre van representatief.

Hoewel er een controle plaats vond door plaatselijke enquêtebegeleiders – medewerkers van de diverse Nutsdepartementen – lukte het toch niet om volledig betrouwbare antwoorden los te krijgen. Zo was bij controle achteraf gebleken dat de arbeider die in zijn tijdbudget had ingevuld dat hij zijn vrouw had geholpen met de afwas, dit alleen op de enquêtedag had gedaan: daarvoor en daarna had hij zich nooit in de keuken laten zien. Enkele volgens de rapporteurs uiterst betrouwbare invullers uit een industriegemeente in Noord-Holland hadden verzwegen dat ze lid waren van de Communistische Partij Holland, en in een Fries landbouwdorp wilden verschillende geënquêteerden niet vermeld zien dat ze in het café kwamen.

Hulp aan de vrouw

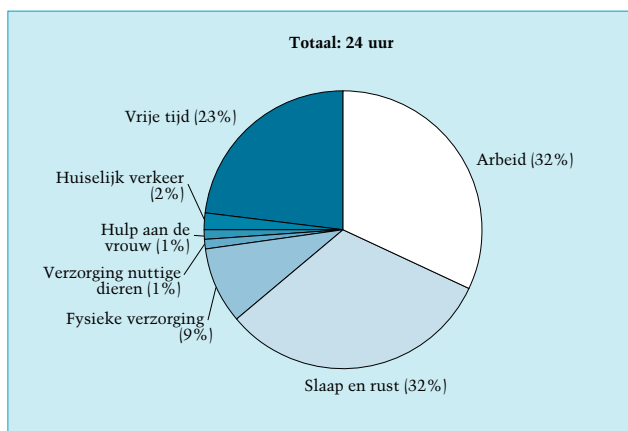
Wat waren nu toch de uitkomsten van het onderzoek? De gemiddelde duur van de vrije tijd was 39 uur per week. De hoeveelheid vrije tijd verschilde per beroepsgroep. Zij liep uiteen van ruim 41 uur voor fabrieksarbeiders tot ruim 28 uur voor landarbeiders. De omvang van de vrije tijd is berekend door het totale aantal uren per week (168 uur) te verminderen met de wekelijkse arbeidstijd en de tijd die noodzakelijk besteed werd aan activiteiten die onmisbaar waren voor het behoud van de fysieke arbeidskracht, zoals slapen en rusten, fysieke verzorging, de verzorging van nuttige dieren, 'hulp aan de vrouw bij specifiek vrouwelijk werk' (vaatwassen, vloer vegen, bed opmaken) en het huiselijk verkeer zonder meer. Deze laatste rubriek werd vooral ingevuld door landarbeiders, die er naar eigen zeggen veel tijd aan besteedden, wat voor de onderzoekers reden was dit *dolce far niente* ('het stil zitten mijmeren', 'dromend de rook van pijp of sigaar nastaren') te beschouwen als een belangrijk onderdeel van de herstelltijd.

De lagerbetaalde beroepen gebruikten meer tijd voor herstel dan de beter betaalde beroepen, meenden de onderzoekers op grond van de budgetstatistiek. Dat was volgens de onderzoekers een conclusie die dicht in de buurt kwam van het door de statisticus Engel geformuleerde verband tussen de hoogte van het inkomen en de uitgaven voor het levensonderhoud: de arbeiders met een gering inkomen gaven meer geld uit voor het behoud van de fysieke arbeidskracht dan de arbeiders met een hoger inkomen.

Modelarbeider

Een blik op de resultaten van het onderzoek leidt gemakkelijk tot de conclusie dat de arbeider uit het onderzoek de modelarbeider was van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling. Zijn vrije tijd vulde hij voor zestig procent met lezen en studeren – niet in de laatste plaats met cursussen die het Instituut verzorgde –, in het verenigingsleven en met familiebezoek. 'Heta-comben van uren worden op het altaar der familiegoden geofferd', schreef Blonk.

Dagbesteding arbeider, 1936

Typografen lazen het meest, gevolgd door transportarbeiders en landarbeiders, met name als hun gezinnen nog klein waren. Werden de gezinnen groter, dan nam de tijd voor lezen en studie snel af.

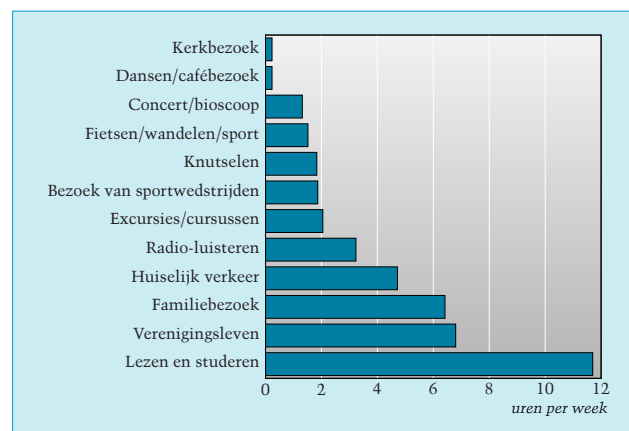
Het streven naar kennisvermeerdering als de belangrijkste post van de vrijetijdsbesteding was volgens de rapporteurs van het onderzoek de meest verheugende uitkomst. Dit resultaat was deels het gevolg van de intellectuele selectie van de geënquêteerden die voor een groot deel bestonden uit leerlingen van de arbeidersavondschole en kadercursussen van het Instituut. Toch constateerden de onderzoekers ook bepaalde patronen in het studiegedrag. De tijd besteed aan studie was omvangrijk op jongere leeftijd en gering bij gevorderde leeftijd, het was beperkt in kleine gemeenten en omvangrijk in grotere gemeenten, waarbij tevens opviel dat de lees- en studietijd sterk daalde in de grote steden.

Uitgaansgedrag

Ook bioscoopbezoek was een populair tijdverdrijf. Een derde van de arbeiders ging regelmatig naar de film. Het filmbezoek was sterker in grotere gemeenten en nam snel af met de leeftijd en de grootte van het gezin. Na de bioscoop volgden de uitvoering of feestvergadering, het bezoek aan sportwedstrijden en vervolgens de hogere vormen: schouwburgbezoek, toneel en concert. Hier waren dezelfde patronen herkenbaar: relatief hoge scores op jongere leeftijd, in kleine gezinnen en bij een hoog inkomen, maar afnemend met de leeftijd, met de daling van het inkomen en de toenemende gezinsgrootte.

De auteur van de sociografie van Krommenie schreef dat voetbal er bovenaan stond bij de gemakkelikheden. Bijna de helft van de geënquêteerden bezocht wel eens een wedstrijd. Opgemerkt werd dat de 'habitués' van de voetbalwedstrijden niet speciaal de fabrieksarbeiders waren, al waren zij wel de meest fanatieke. De belangstelling voor het voetbal was nog vrij jong. Zij dateerde van na 1920. 'De plaats die de voetbalsport in de gesprekken der arbeiders inneemt, blijkt uit het feit, dat de pro-

Besteding vrije tijd naar activiteit, 1936

ductiviteit in de fabrieken des Maandags door de vele gesprekken er over geschaad werd. Tijdens de competitie kent men de stand op zijn duimpje en ziet men op straat soms tot middernacht hele samenscholingen van passieve sportliefhebbers, die druk de kansen der clubs bespreken.' Het was vooral een vermaak van de niet-kerkelijke arbeiders: 'Van de onkerkelijke arbeiders wonen 64% voetbalwedstrijden bij, van de R.K. 36%, de gereformeerde arbeiders mijden dit Zondagsvermaak geheel.'

Vaste gewoonten

Het onderzoek maakte ten slotte duidelijk dat de toegenomen vrije tijd niet werd vermorst in het café. Veertien procent van de invullers maakte van cafébezoek een gewoonte (achttien procent als ook het cafébezoek voor vergaderingen wordt meegeteld), ongehuwden meer dan gehuwden, bovendien: hoe minder politiek-neutraal de arbeider, hoe geringer het cafébezoek. Meestal ging het om de vaste gewoonten om in het café op zaterdag of zondag een potje te kaarten of te biljarten. Het geringe cafébezoek verbaasde de sociografen niet. Het cafébezoek was al sinds de jaren 1890 verminderd, onder meer door vermindering van het aantal dranklokalen, het gezinsleven kwam meer tot zijn recht.

Sterkere gezinsband

Meer vrije tijd, mogelijk gemaakt door de verkorting van de arbeidstijd, dat was de belangrijkste hervorming van onze tijd, schreven de rapporteurs in hun slotbeschouwing. De uitkomsten van de enquête maakten het mogelijk bij benadering de

gevolgen van de arbeidstijdverkorting na te gaan. De balans sloeg duidelijk door naar de voordelen: vaders bemoeiden zich meer met de kinderen, de gezinsband was versterkt, het alcoholisme verminderd, de ontwikkelingsarbeid onder de volwassen arbeiders was sterk uitgebreid. Het was hen bovendien opgevallen dat de dagbladpers was doorgedrongen 'tot in de diepste lagen' en dat het verenigingsleven bloeide.

Maar ze zagen ook een aantal verontrustende symptomen: een op de drie arbeiders las nog steeds geen boeken, in sommige streken nam de leeslust onder de jongeren af of was de animo voor (actieve) muziek-, zang- en toneelbeoefening gering. De radio, hoeveel mogelijkheden die op zichzelf ook bood, bleek hier en daar de actieve muziekbeoefening te verdringen door een slechts passief luisteren, zoals ook toneel- en concertbezoek daalden onder invloed van de radio.

Tot besluit richtten de auteurs zich tot de volksopvoeders, de hoop uitsprekend dat zij hun beschavingsarbeid voortzetten. Gewapend met de nieuwe inzichten moesten zij in staat zijn 'des te doeltreffender hun arbeid ten nutte van de gemeenschap te kunnen verrichten.'

Ronald van der Bie

A. Blonk en J.P. Kruijt, *De besteding van de vrije tijd door de Nederlandse arbeiders. Uitkomsten van een enquête onder 621 arbeiders*. Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. (Amsterdam 1936)